

COLIN MARTINDALE és ANNE KEELEY
Maine Egyetem, Orono

HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR ÉS AMERIKAI NOVELLÁK TARTALMI TRENDJEIRŐL

A művészetekben folyamatosan lezajló változásokra két egymással szembenálló magyarázat merült fel. A tükrözési elméletek (például HAUSER, 1982; KAVOLIS, 1972) azon a felfogáson alapulnak, hogy a művészet a társadalmat tükrözi. Ezért a művészeti változásokat társadalmi változásoknak tulajdonítják. Senki sem tagadja, hogy a művészet felszíni szerkezetének bizonyos vonatkozásait a társadalmi valóság határozza meg: a középkoricsatajelenetekben nem szerepelnek föld-levegő rakéták, a páncélzat felcsatolása viszont a modern háborús regényekben ritka, előkészület a csatákra és így tovább. A tükrözésemélet képviselői azonban azt hirdetik, hogy a társadalom és a kultúra a művészet mélyszerkezetét és formáját is meghatározza. Egyetemi tankönyvek kivételével a tisztán tükrözési elméletek meglehetősen ritkák. Még a klasszikus marxista elméletírók (lásd WILLIAMS, 1977) is olyan mértékű autonómiát tulajdonítanak a művészetet létrehozó rendszereknek, hogy nemigen lehet tükrözési elméletnek tekinteni őket. Az endogén vagy evolúciós elméletek (például MARTINDALE, 1975; BECKHAM, 1965) azon az elképzelésen alapulnak, hogy a művészet változásai olyan okok következményei, melyek a művészetet produkáló rendszeren belül állnak fenn és kevés kapcsolatuk van a művészetten kívüli erőkkal.

Jelen tanulmányunkban egy XX. századi amerikai és magyar novellasorról mutatunk be számítógép segítségével végzett három elemzést. A vizsgálatok a tükrözési és az evolúciós elméletek szempontjából relevánsak. Az első vizsgálatban a Harvard Pszichoszociológiai Szótár harmadik változatát (STONE és mtsai, 1966) alkalmaztuk a szövegekre. Ez nagyon általános tartalomelemző szótár. Azért alkalmaztuk, hogy összefoglalást kapjunk arról, milyen típusú különbségek találhatók kultúrák és történeti korok szerint a szövegek között. Másodjára nemi szerepek sztereotípiáit vizsgáltuk a történetekben. Mind a tükrözési, mind az evolúciós elméleteknek vannak predikcióik a nemi szerepek történeti változásairól. Harmadjára a lexikai változatosságot és az elsődleges folyamatok előfordulását ítéltük meg, hogy ezáltal az evolúciós elmélet predikciót ellenőrizzük.

Az esztétikai evolúció

MARTINDALE (1975, 1984a) evolúciós elméletet vázolt a művészeti változásról. Alapgondolata az volt, hogy a művészetek hosszú ideig tartó szelekciós nyomás alatt

állnak, melynek eredményeként a műalkotások a nagyobb újdonság és rendezetlenség irányába fejlődnek s ez a szelekciós nyomás közvetve más szisztematikus változásokat is okoz a stílusban és a tartalomban. Ahhoz, hogy bármilyen típusú evolúció megjelenjen három mechanizmusnak kell hosszabb időszakon keresztül jelen lennie (CAMP-BELL, 1965): a variációnak, a következetes kiválasztási kritériumoknak, és a kiválasztott változatok megőrzését biztosító mechanizmusoknak. A művészet esetében a variáció nyilván jelen van (így például a mai írók nem mind ugyanazt a novellát írják). A megőrzési mechanizmusok is nyilvánvalóak. Ezek lehetnek közvetettek (például a nyomtatott könyvek) vagy ölthetik a közvetlen személyes kontaktus formáját. A megőrzési mechanizmusok lehetővé teszik, hogy a múlt művészeinek művei eljussanak a jövő művészeihez. Ugyanolyan szerepük van, mint a szexuális reprodukciónak a biológiai evolúcióban. A kiválasztási kritériumok arra vonatkoznak, hogy mi az oka egy műalkotás fennmaradásának. A biológiai evolúcióval vett analógiának megfelelően a kiválasztási kritériumnak két típusa van. Először is, a környezethez való „illeszkedésről” beszélhetünk, melyben a műalkotás létrejött. A pornográfiának például alacsony az illeszkedése egy puritán társadalomban, míg az erkölcsnemesítő elbeszéléseké nagy. Az illeszkedés nem sok reményt ad az esztétikai evolúció általános elméletének kialakítására, mivel az illeszkedés különböző időkben és helyeken nagy mértékben változó akár csak a biológiai evolúció esetében. A második kiválasztási kritérium a preferenciával vagy a tetszéssel kapcsolatos. DARWIN (1961) a nemi kiválasztásról szóló elméletében nyíltan tisztán esztétikai mechanizmust javasolt. Első pillantásra nem nyilvánvaló, hogy a hedonisztikus kiválasztási kritériumok hosszú ideig következetesek lennének. Az esztétikai preferencia általános alapjainak megvizsgálása azonban feltárja, hogy valójában a hedonikus kiválasztás egyik alaptörvénye legalábbis mindig jelen volt.

BERLYNE (1971) szerint az esztétikai preferenciát a műalkotás izgalmi (arousal) potenciálja határozza meg. Az izgalmi potenciál azt az izgalmi vagy feszültségi mennyiséget jelzi, amit a műalkotás indukál. Berlyne kísérleti kutatásokat tekint át, melyek kimutatták, hogy az emberek olyan esztétikai és egyéb ingereket kedvelnek, melyek izgalmi potenciálja közepes és unalmasnak és/vagy kellemetlennek tartják azokat az ingereket, amelyek a kisebb vagy nagyobb potenciállal rendelkeznek. Az izgalmi potenciált a műalkotás három aspektusa határozza meg: pszichofizikai sajátosságai (például intenzitása, színe, hangmagassága), ökológiai sajátosságai (például a jelentése) és kollatív sajátosságai (például újdonsága, komplexitása, össze nem illő volta). Minél több jellemzi ezek közül az adott műalkotást, annál nagyobb annak izgalmi potenciálja.

Habituáció

Egy műalkotás szubjektív izgalmi potenciálja — de ez igaz minden ingerre — nem állandó egy adott megfigyelőre vonatkozóan. Minden egyes találkozás az ingerrel kisebb izgalmat vált ki mint az előzőek. Ennek oka a habituáció (THOMPSON és SPENCER, 1966): egy inger izgalmi potenciálja az ismételt expozíció hatására csökken. Az ingergeneralizáció miatt az izgalmi potenciálnak a csökkenése kiterjed más hasonló műalkotásokra is. A habituációnak természetesen következményei vannak az esztétikai preferenciára, mivel ennek meghatározója az izgalmi potenciál. Ha egy műalkotást első megjelenésekor szeretnek, az ismétlések hatására egyre kevésbé fogják szeretni, mivel izgal-

mi potenciálja csökken (BERLYNE, 1971). A habituáció attól a pillanattól kezdve, hogy az emberek művészi ingereket észlelni kezdtek, természetesen jelen van. Ezáltal hosszú ideig tartó és következetes kiválasztási kritérium alapjává válik.

A habituáció azt jelenti, hogy a műalkotások sorozatával találkozó emberek idővel a nagyobb izgalmi potenciálú műveket fogják kedvelni. Más szóval, az izgalmi potenciál növelésére következetes kiválasztásos nyomás hat. Ha több művész ugyanolyan izgalmi potenciálú műveket produkálna, a habituáció következtében a művek kedvelése csökkenne. Ennek kompenzálására az egymást követő művészeknek növelniük kell alkotásaik izgalom potenciálját. Ez létrehozható a pszichofizikai változók megváltoztatásával. Az egymást követő festők nagyobb vagy világosabb képeket festhetnek. Súlyos korlátai vannak azonban annak, hogy milyen nagy és fényes lehet egy festmény. Az írók egyáltalán nem tudják változtatni szövegeik intenzitását. Vagyis, az izgalmi potenciál emelése intenzitásnövelés vagy hasonló eljárások révén korlátozott és rövid távra érvényesülő stratégia. Komoly korlátok szabályozzák azt is, hogy mennyire lehet valami értelmes és mitől az, hiszen ami az egyik személy számára értelmes a másik számára lehet hogy nem az, az egymást követő művészeknek nehéz lenne hosszú időn keresztül egyre több jelentéssel felruházniok műveiket. A növekvő izgalmi potenciál irányába ható nyomás tehát a növekvő újdonságra, komplexitásra és egyéb kollatív változókra irányuló nyomásra egyszerűsödik le.

Az elmélet tehát ahhoz a predikcióhoz vezet, hogy bármely művészeti hagyományban az egymást követő termékek komplexitása, újdonsága, össze nem illése, változatossága és hasonló jellemzői növekedést fognak mutatni. Hasonló jóslatokat tettek az orosz és cseh formalista elméletalkotók (így MUKAŘOSKY, 1940) számos más gondolkodó is (például PECKHAM, 1965). Ezek az elméletírók azonban nem vették észre, hogy a bejósolt változások más kevésbé nyilvánvaló, de érdekesebb változásokkal „kapcsolódnak össze”. Ha felvetjük a kérdést, hogy az egymást követő művészek hogyan képesek művészetük újdonságértékét és változatosságát folyamatosan növelni, akkor rájövünk, hogy a művészet kollatív jellemzőire irányuló kiválasztásos nyomás közvetlenül a művészeti stílus és tartalom más jellemzőire ható kiválasztásos nyomás eredménye. Vagyis, a kollatív változókban megjelenő változások a művészet más jellemzőiben megjelenő változásokkal is összekapcsolódnak. Ennek oka az, hogy a művészeknek szisztematikusan meg kell változtatniok alkotási módszereiket annak érdekében, hogy növeljék az izgalmi potenciált, s ezek a változások rajta hagyják nyomukat a műalkotásokon.

Új válaszok előállítás

KRIS (1952) szerint új válaszok az ihlet és a kidolgozás két szakaszos folyamatából származnak. Az ihlet feltételezetten elmozdulást jelent a másodlagos megismerési folyamatoktól (a logikus, valóságra irányuló gondolkodástól) az elsődleges megismerési folyamatok irányába (az álmokban és az ábrándozásban megtalálható szabad asszociációs és irracionális gondolkodás irányába). Az ihlet adja a műalkotás nyersanyagát: az elemek (gondolatok, szavak, képek) új kombinációit. Az elsődleges, gondolkodási folyamatok megengedik ezt, mivel a mentális elemek szinte véletlenszerű kombinációit adják, szembeállítva a másodlagos megismerési folyamatokban megjelenő tanult és logikus kombinációkkal. Minél jobban megközelíti a gondolkodás a primer folyamato-

kat, annál inkább véletlenszerű, és ha minden más változatlan, annál jobban elősegíti a mentális elemek új kombinációinak kialakulását (MARTINDALE, 1981). A kidolgozás visszakanyarodása a másodlagos gondolkodási folyamatokhoz. A kidolgozás szakaszában a műalkotást végső formába öntik. Vagyis közölhető formát kap, összhangba kerül a jelenlegi stílusszabályokkal és így tovább.

Hogy az egymást követő művészek növelni tudják műveik újdonságát és változatosságát, két stratégiát követhetnek: (1) változtathatják az ihletet vagy (2) változhat a kidolgozás. A kidolgozás változása változást jelent a művészi stílusban. Az első módszer könnyebbnek és általánosabbnak tűnik. Először épp ezért azt nézzük meg, hogyan lehet az eredetiséget egy adott stílus keretein belül növelni.

Trendek az elsődleges folyamatokra utaló tartalmakban

Egyre újabb vagy változatosabb műalkotások előállításához az egyazon stíluson belül alkotó egymást követő íróknak egyre mélyebb regresszióra van szükségük (a primer megismerési folyamatok irányába történő elmozdulásra) az ihlet során. A regresszió mélységének a létrehozott műalkotás tartalmában kell tükröződnie. Vagyis, a szövegek történelmi sorozatának egyazon hagyományból egyre több az elsődleges folyamatokat tükröző tartalmat kell mutatnia. Ez nagyon fontos jóslás: a másodlagos folyamat – elsődleges folyamatdimenzió megfelel olyan dimenzióknak, mint a klasszikus-romantikus művészet, az etosz–pátosz szembeállítás (SACHS, 1946), az absztrakció–empátia (WORRINGER, 1957) vagy a gondolati–szenzuális (SOROKIN, 1937) szembeállítás, melyek hipotetikusán jellemzik a művészi stílus variációinak fő dimenzióit.

Stílusváltozások

Az egymást követő művészek az egyre mélyebb regresszió mellett egy másik módszerrel is növelni tudják műalkotásaik újdonságértékét. A módszer egy új művészi stílus létrehozatala; vagyis a kidolgozás folyamatainak megváltoztatása. A stílust irányító szabályok változásai két módon tesznek lehetővé nagyobb újdonságot. Először is, új elemek léphetnek be a művészi „szótárba”. Ez a változás a témában úgy teszi lehetővé a növekvő újdonságot, hogy a korábbi költők alkotásaihoz képest *kisebb* regresszióra van szükség. Azért van kisebb regresszióra szükség, mert maguk az elemek újak, a művészeknek nem kell regrediálniuk, hogy szokatlan módokon kombinálja őket. Ilyenkor ugyanis a legnyilvánvalóbb kombinációk is újak lesznek. Ha a költők mindent elmondtak, ami a királyokról és a hősökről eszükbe jutott, megjelenik a csábítás arra, hogy piócagyűjtögetőkről és hasonló emberekről írjanak. Amikor ezek először megjelennek, mint ahogy ezt Wordsworth megmutatta, még csak nem is szükséges valami érdekeset mondani a piócagyűjtögetőkről. Bármit mondunk róluk, az újdonságértékű lesz.

A stilisztikai változás másik típusa a művészi stílust irányító szabályok lazítását foglalja magában. Ez is lehetővé teszi, hogy több újdonságot kapjunk kevesebb regresszió segítségével, 1900-ig a költői hasonlatokban egyesített elemeknek legalábbis eszmei szinten hasonlóknak kellett lenniük. 1900 körül ezt a szabályt nyíltan megtagadták. A hasonlatokba *bármely* két szó beléphetett. Ennek eredményeképpen egy ideig nagyon könnyű volt hasonlatokat felállítani. A költők olyan szorosan asszociált szavakat kombinálhattak, melyeket a korábbi stilisztikai szabályok nem engedtek összekapcsolódni (MARTINDALE, 1975).

Összefoglalás

Az elmélet predikciója az, hogy egy adott hagyományon belül létrehozott műalkotások stílusok sorozatát (szabályok sorozatát) alkotják. Míg az adott stílus érvényben van, a primer folyamatoknak megfelelő tartalom idővel növekedni fog. Új stílus bevezetésével a primer folyamatokra utaló tartalom csökken. Újból növekednie kell azonban, amikor az új stílus uralkodóvá vált. Vagyis miközben az elsődleges folyamatokra utaló tartalomnak ingadozó vagy szinuszos-hullámszerű trendje kell legyen, az izgalmi potenciál mutatói az idő mentén monotonan növekednek, amíg csak a hagyomány szélsőséges külső hatásokra zavart nem szenved.

Bizonyítékok

Az evolúciós elméletből levezetett predikciókat több tartalomelemző vizsgálat támasztotta alá. MARTINDALE (1984a) 109 angol költő által írt szövegeket vizsgált, akik a korai XVI. század és napjaink között alkottak. Ebben az idői intervallumban az izgalmi potenciál egy mutatója lineárisan növekedett, mialatt az elsődleges folyamatokra utaló tartalmak mutatója oszcillált, az elsődleges folyamatok csökkenése jellegzetes stílusváltozásokkal járt együtt. Újabb, még kiadatlan munkáink azt mutatják, hogy ez a minta visszafelé is érvényes egészen a korai XIV. századi angol költészetig. Az elméleti feltevéseket az angol metafizikai költészeiről (MARTINDALE, 1984b), a XIX. és XX. századi francia költészeiről (MARTINDALE, 1975) és kísérletileg szimulált költeménysorozatokról (MARTINDALE, 1973a) végzett vizsgálatsorozataink is alátámasztották. Megítélési skálákból is kaptunk alátámasztó adatokat a XVI–XX. századi angol, német és francia zenét illetően (MARTINDALE és UEMURA, 1982) a XVI–XVIII. századi olasz festészeiről (MARTINDALE, 1982) és a XVII–XIX. századi japán *ukiyo-e* nyomtatokról (MARTINDALE, 1985).

Módszer

Szövegek

Az 1910 és 1969 közötti idői intervallumot hat egymást követő évtizedre osztottuk. Mindegyik évtizedre három magyar novellát választottunk ki egy angol nyelvű magyar novella-antológiából, mely 44 magyar novellát tartalmaz. Csak 30 oldalnál rövidebb novellákat választottunk és a 18 novellából álló mintába egy szerzőtől csak egy mű került. Ezekről a korlátoktól eltekintve a választás véletlenszerű volt. Foley 1975-ös, vagy ha ebben nem volt elég, akkor Foley 1965-ös gyűjteményéből is mindegyik korszakra három amerikai novellát választottunk ki ugyanilyen megkötésekkel. További megkötés volt, hogy az amerikai novellák le legyenek fordítva magyarra. Ezt három novella esetén figyelmen kívül kellett hagyni annak érdekében, hogy mindegyik évtizedre három novellát kapjunk. (A kiválasztott novellákat szerzőikkel a folyóirat végén elhelyezett 1. melléklet mutatja.) Mindegyik novellából öt kb. 250 szó hosszúságú mintát választottunk ki. (A minták átlaga valamivel több volt 250 szónál, mivel a szövegrész vége a 250. szónál levő vagy az utána következő mondathatár volt.) Mindegyik novellából felhasználtuk az első és utolsó 250 szót. A másik három mintát úgy választot-

tuk, hogy középpontjuk három egyenlő távolságra levő intervallumban volt az első és az utolsó minta között. A 180 minta esetében az átlagos szószám 254,25 volt ($SD = 30,27$), míg a mondatszám átlag 18,13 ($SD = 5,42$), vagyis mindegyik novellánál a minta kb. 1271 szóból és 91 mondatból állt.

Programok

A szövegelemzésre számítógépes programokat használtunk. A COUNT (MARTINDALE, 1973b) egy általános célú tartalomelemzési program. A SEMIS olyan szótárt használ, ahol a szótári tételeknek négy dimenzió van megítélt pontértékük. Az elemzés eredményei a szótárban megtalált összes szöveg szó átlagos pontértéke mindegyik dimenzióban. Mind a COUNT, mind a SEMIS programban szerepel egy végződés eltávolító eljárás, mely hasonlít a General Inquirer program korai változataiban használtakhoz (STONE és mtsai, 1966). A LEXSTAT (MARTINDALE, 1974) szokásos szókinsz statisztikákat számít, például az átlagos szó hosszát, a jel típus–jel arányt és így tovább.

Szótárak

A COUNT programban használt Regresszív Képzet szótár 43 kategóriába tartozó 2900 szót tartalmaz. Úgy hoztuk létre, hogy áttekintettük az elméleti irodalmat a primer megismerési folyamatok olyan aspektusait keresve, melyeket a szóhasználat is jelezhet. A kategóriák közül 29 primer folyamat tartalmakat vizsgál. A következő fejezetben több segédkategóriát is jellemzünk. Az 1. táblázat felsorolja a primer folyamat dimenzió mérését szolgálni hivatott 29 kategóriát, és kategóriáinként néhány példányt is ad.

1. táblázat

Primer folyamat kategóriák és példák

Összefoglaló kategória	Példák
Késztetések	
orális	mell, iszik, ajak
anális	izzad, rohad, piszkos
szex	szerető, csók, meztelen
Érzékelés	
általános érzések	finom, báj, szépség
tapintás	tapint, vastag, ütés
ízlelés	édes, íz, keserű
szag	lehelet, parfüm, illat
hang	hall, hang, zaj
látás	lát, fény, néz
hideg	hideg, tél, hó
kemény	szikla, kő, kemény
lágy	lágy, finom, puha

(1. táblázat folytatása)

Összefoglaló kategória	Példák
Védekező szimbólumok	
passzivitás	meghal, fekszik, ágy
utazás	vándorol, sivatag, túl
véletlen mozgás	hullám, forog, terjed
diffúz mozgás	árnyék, felhő, árny
káosz	vad, tömeg, rom
Regresszív megismerés	
ismeretlen	titok, idegen, ismeretlen
időtlen	örök, mindig, halhatatlan
Tudat	
váltás	álom, alvás, ébred
szél (átmenet)	út, fal, ajtó
nárcizmus	szem, szív, kéz
konkrétság	mellett, hol, túl
Ikaroszi képzelet	
emelkedés	emelkedik, repül, dob
magasság	fel, ég, magas
ereszkedés	zuhan, esik, süllyed
mélység	lenn, mély, alatt
tűz	nap, tűz, láng
víz	tenger, víz, forrás

A szótár konstrukciós érvényességére vonatkozó bizonyítékok olyan kutatásokból származnak, melyekben a szótári kategóriák az elméleti elvárásokkal összhangban levő eredményeket hoztak. Így például több primer folyamatra utaló tartalmat találtunk azoknál az íróknál, akiknek patológiás személyiség jegyeik voltak mint azoknál, akik nem mutattak ilyen személyiségvonásokat (MARTINDALE, 1975); a primitívebb, az írásbeliség előtti társadalmak népmeséiben szembeállítva a fejlettebb társadalmakéival (MARTINDALE, 1976); fiatalabb gyerekek kitalált történeteikben összehasonlítva őket idősebbekkel (WEST, MARTINDALE és SMITH megjelenés alatt); hipnotizált személyek szóbeli produkcióikban szembeállítva őket a nem hipnotizáltakkal (CO-MEAU és FALTHING, 1982); valamint Psilocybin (MARTINDALE és FISCHER, 1977) és marijuana (WEST, MARTINDALE, HINES és ROTH, 1983) hatása alatt álló személyek beszédében.

A SEMIS programban használt Konkrétsági Szótár Paivio YOILLE és MADINGAN (1968) 920 angol szóra, a konkrétság-absztraktság hétfokú skálán kapott normatív megítélésein alapszik. Ebben a szótárban szintén megvan minden szóra a kissé félrevezetően jelentésteliségnek nevezett mérce is, ami egy perc alatt a szóra átlagosan megjelenő szóasszociátumok számát jelenti. A SEMIS programban használtuk a Szemantikus Differenciál Szótárt is, mely az 1000 leggyakoribb angol szó normatív megítélésén alapszik az erő (erős—gyenge), az aktivitás (aktív—Passzív) és az értékelés (jó—

rossz) dimenziói mentén. Ezek az adatok HEISE (1965) munkájából származnak. Minden szóra ebben a Szemantikus Differenciál Szótárban van polaritás mérce is, mely azt tükrözi, hogy bármelyik skálán vagy mindhárman milyen mértékben kapott szélsőséges – pozitív vagy negatív irányú – ítélesek egy szó. A Jelentésteliség és a polaritás mérce az alább ismertetendő Összetett Variabilitási Mutató létrehozásához használtuk.

STONE és munkatársai (1966) általános célú tartalomelemző rendszer szándékkal hozták létre a harmadik Harvard Pszichoszociológiai Szótárt. Ahelyett azonban, hogy ez egyetlen egy sajátos tulajdonságot használna, 55 olyan kategóriát tartalmaz, melyek arra hivatottak, hogy sokféle tartalmi típust felöleljenek. A kategóriákat halmozokba lehet csoportosítani aszerint, hogy a következő területekre próbálják feltérképezni az utalásokat: események, szerepek, közösségek, kulturális objektumok, kulturális keretek, kulturális minták, a természeti világ, érzelmek, gondolati minták, értékelések, társas érzelmi akciók, eszközértékű akciók és minősítők. A 2. táblázat bemutatja mind az 55 kategóriát s az egyes kategóriákhoz tartozó szavakból példákat is ad.

Eredmények

Harvard Pszichoszociológiai Szótár

A 2. táblázat példákat mutat a harmadik Harvard Pszichoszociológiai Szótár kategóriáira és a kategóriákba tartozó szavakra.

2. táblázat

Harvard Pszichológiai Szótár (3. változat)			
Összefoglaló kategóriák, kategóriák, példák és korrelációk a hosszakkal			
ÖSSZEFOGLALÓ KATEGÓRIA			
Kategória (példák)	magyar	amerikai	teljes minta
TÁRSAS VILÁG			
SZEMÉLYEK	0,50 ^x		0,28 ⁺
Self (én, engem, enyém)		0,40 ⁺	
Selfek (mi, minket, miénk)		0,41 ⁺	
Más (te, tied, ők)			
SZEREPEK	0,64 ^{xx}		
Férfi szerep (színész, fiú, fivér)	0,43 ⁺	-0,60 ^{xx}	
Női szerep (színésznő, néni, menyasszony)			0,34 ^x
Semleges szerep (baba, amerikai, bárki)			
Foglalkozási szerep (ügynök, író, kapitány)	-0,56 ^x		-0,40 ^x
KÖZÖSSÉGEK	-0,48 ^x		-0,41 ^x
Kis csoport (iroda, zenekar, bizotts.)			
Nagy csoport (kormány, hadsereg, egyh.)	-0,49 ^x	-0,49 ^x	-0,42 ^x

(2. táblázat folytatása)

ÖSSZEFOGLALÓ KATEGÓRIA			
kategória (példák)	magyar	ameri- rikai	teljes minta
KULTURÁLIS VILÁG			-0,31 ^x
KULTURÁLIS TÁRGYAK			
Ennivaló (bab, sör, cukorka)	-0,55 ^x		-0,34 ^x
Ruházat (gomb, ruha, szőrme)			
Eszköz (táska, autó, mentő)			
KULTURÁLIS KERET			
Társas hely (külföld, Amerika, hálószoza)			
KULTURÁLIS MINTÁK		0,66 ^{xx}	0,28 ⁺
Eszmei érték (képesség, képes, szépség)			
Deviancia (abnormális, vak, őrült)	0,48 ^x		0,42 ^x
Cselekvési norma (egyezség, üzlet, kötelezvény)			
Üzenet forma (mű, könyv, készpénz)			
Gondolati forma (absztrakció, alapvető, ellentét)			
Aspecifikus tárgyak (ügy, aspektus, tőke)		0,67 ^{xx}	0,36 ^x
TERMÉSZETI VILÁG			
Testrész (kar, test, agy)			
Természeti tárgy (növény, állat, ásvány)	0,41 ⁺		0,29 ⁺
Természeti világ (levegő, strand, öböl)			
MINŐSÍT			
Szenzoros utalás (haragos, fekete, friss)			
Idői utalás (után, újra, kezd)		0,61 ^{xx}	-0,29 ⁺
Mennyiségi utalás (hozzád, bármennyi, nagy)	-0,48 ^x		-0,33 ⁺
Téri utalás (körül, felett, hátul)			
PSZICHOLÓGIAI FOLYAMATOK			
ÉRZELMEK			
Arousal (attitűd, ébreszt, érzett)			
Szükség (álom, vágyódó, vonzalom)			
Affektus (csodál, affektus, báj)			
Öröm (vidám, kedv, vicces)			
Feszültség (fél, riadó, törés)			
Düh (dühös, forr, ég)			
GONDOLAT			0,31 ⁺
Érez (tűnik, figyel, tudomás)			
Gondol (feltételez, választ, kétely)			
Ha (szinte, véletlen, más)			
Egyenlő (hasonló, egyazon, összeáll.)			
Nem (nem lehet, ne, eltér)			
Ok (hat, okoz)			

ÖSSZEFOGLALÓ KATEGÓRIA

kategória (példák)

magyar ameri- teljes
 kai minta

ÉRTÉKELÉS

Jó (csodás, tiszta, klassz)

Rossz (rend, keserű, olcsó)

Kellene (kötelesség, kellene, megfelelő)

VISELKEDÉSI FOLYAMATOK

TÁRSAS-ÉRZELMI AKCIÓK

Közöl (megszólít, bevall, válaszol)

Közelít (érkezik, rátesz, hoz)

Vezet (segít, enged, támogat)

Ellenőriz (kinevez, letartóztat, kötelez)

Támad (bosszant, támad, üt)

Kerül (elhagy, hiányzik, rejt)

Követ (egyetért, bocsánatkérés, beleegyez)

0,43⁺0,37^x0,40⁺-0,64^{xx}

Mindegyik szövegben a szavak 57,05 százaléka (SD = 5,52%) beletartozott a kategóriák egyikébe 30-40% besorolatlan nyelvtani szót (például *egy*, *az*, *és*) feltételezve ez annyit jelent, hogy a szótár a szövegek tartalmának legtöbb jellemzőjét megfogta. A 2. táblázat a kategóriáknak a korszakkal való korrelációit is mutatja. Mindkét novellacsoportnál egyetlen kategória változott szignifikánsan azonos irányba – a Nagy Csoportok. Fel lehet vetni, hogy a század során mindkét csoportban individualisztikusabbá válnak a novellák: a magyar novelláknál megnő a Személyekre és Szerepekre történő utalások száma, az amerikai novelláknál viszont az Selfre történő utalások száma nőtt meg. A magyar novellákban az egyenlőségelv egyre jobban érvényre jutott (nőtt a Közlésre és a Közelítésre történő utalás, míg a Vezetésre való utalás csökkent). Az amerikai történetek kevésbé teljesítményorientáltaká váltak (csökkent az Instrumentális Viselkedésre való hivatkozások száma). Mivel nincsenek adataink a két nemzet „modális személyiségének” trendjeiről, nem könnyű eldönteni, hogy a talált trendek a nemzeti jellem változásait tükrözik-e vagy sem. Nincsenek konfliktusban azonban azzal a benyomásunkkal, hogy vannak ilyen változások. A 3. táblázat olyan kategóriákat mutat be, melyekben az amerikai és a magyar novellák $p < 0,10$ (kétmintás próbában) vagy ennél alacsonyabb szinten különböztek. Óvatosan kell ezeket az eredményeket kezel-nünk. 55 F -értéknél kb. a 0,01-es szinten 1, 0,05-ös szinten és 3, 0,10-es szinten 6 pusztán véletlen alapján is szignifikáns lehet.

A magyar és amerikai novellák elkülönítő kategóriák

Kategória	F(1,34)	Átlag %	
		magyar	amerikai
Foglalkozási szerep	6,49 ^x	0,56	0,21
Társas hely	12,49 ^{xx}	1,49	2,35
Gondolati forma	4,12 ⁺	0,35	0,22
Ha	3,89 ⁺	0,66	0,47
Követ	6,18 ^x	0,28	0,15
ÖSSZEFOGLALÓ KATEGÓRIA			
kategória (példák)		magyar	amerikai
INSTRUMENTÁLIS VISELKEDÉS			teljes minta
			—0,47 ^x
Kísérlet (céloz, alkalmaz, megköt)			
Munka (összeilleszt, konstruál, főz)			
Szerez (megenged magának, elér, kérlel)			
Birtokol (tartozik, elfoglal, bezár)			
Kivet (fúj, dob, beszékel)			
Mozgás (húz, tesz, fut)			—0,40 ⁺

A nagybetűs összefoglaló kategóriák mindegyike (például SZEMÉLYEK) az alatta szereplő kategóriák összegéből áll elő.

+ $p < 0,10$

x $p < 0,05$

xx $p < 0,01$

Körülbelül ilyen szignifikáns F -értékeket találtunk, vagyis az eredmények valószínűleg a véletlennek köszönhetőek. Ha komolyan vesszük őket, kétértelmű érveket szolgáltatnak amellett, hogy a művészet tükrözi a társadalmat, vagy ebben az esetben, a nemzeti karaktert. Azt sugallják az eredmények, hogy az amerikaiak függetlenebbek (Követ) s kevésbé töprengőek (Gondolati forma, Ha ⇔). Ennek valami értelme még lenne. Korántsem nyilvánvaló azonban, hogy a magyarok munkaorientáltabbak lennének (Foglalkozási szerep) s kevésbé szociálisak (Társas hely).

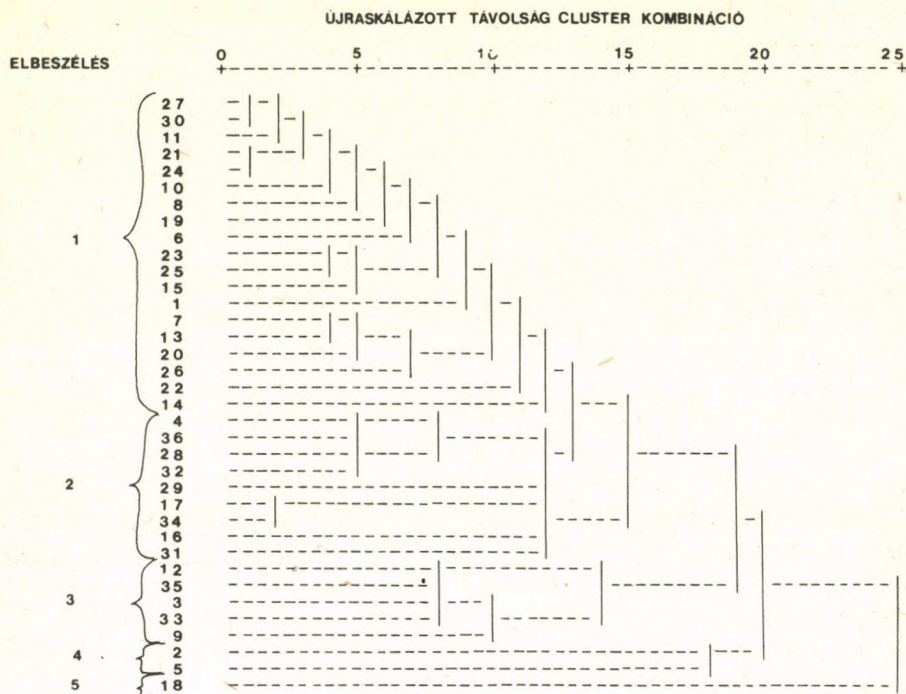
A novellák taxonómiája

Cluster-elemzést végeztünk annak eldöntésére, vajon különböző al-műfajokra oszthatók-e a novellák. Először az 55 független kategória mentén kapott profilokból kiindulva hasonlósági mátrixot számítottunk. Ezután az átlagos távolság módszerével cluster-elemzést végeztünk. Ez az elemzés először az egymáshoz leginkább hasonló novellá-

kat kapcsolja egybe és addig épít hasonlóságon alapuló hierarchiát, amíg az összes történetet egybe nem kapcsolta. Az eredményeket az 1. ábra mutatja.

Ahogy az 1. ábra mutatja, öt meglehetősen diszkrét clustert lehet megkülönböztetni. A 4. cluster valójában egy gyűjtőmedence: az ebben levő novellák meglehetősen eltérnek a többitől s nemigen hasonlítanak egymásra sem. Figyelemre méltó, hogy Sánta novellája önmagában álló cluster. A 4. táblázat bemutatja a clustereket elkülönítő kategóriákat.

A clusterok javarészt a Self-kategória használatában különülnek el egymástól. Az 1. és 2. clusterbe szokványos harmadik személyű elbeszélések tartoznak s a köztük levő eltérés főképp az, hogy míg az elsőbe főként férfiakkal, addig a másodikba javarészt nőkről szóló novellák sorolódtak be. A 3. cluster első személyű elbeszéléseket tartalmaz, a 4. cluster objektív novellákat (a Self ritkább használata mellett a Semleges szerep gyakori használata jellemzi őket). Ezek a clusterok érdekesek számunkra akkor, amikor a későbbiekben a primer folyamatokkal kapcsolatos tartalmakat elemezzük.

1. ábra

36 magyar és amerikai elbeszélés dendrogramja

A novella clustereket elkülönítő kategóriák

Kategória	F(3,31)	Cluster			
		1	2	3	4
Self	49,11 ^{xxx}	1,40	1,39	7,20	0,39
Selfek	6,50 ^{xx}	0,19	0,49	1,66	2,59
Férfi szerep	17,98 ^{xxx}	6,11	2,56	2,94	0,98
Női szerep	3,45 ^x	1,63	3,51	2,44	0,00
Semleges szerep	3,37 ^x	0,69	0,90	0,40	1,45
Üzenet forma	4,01 ^x	0,60	0,73	0,61	1,72

x: $p < 0,05$ xx: $p < 0,01$ xxx: $p < 0,001$ *Nemi szerepek*

Az újdonság növelésére irányuló nyomás finomabb változásokat is eredményezhet, mint az elsődleges folyamatokkal kapcsolatosak. A jungi pszichológia szerint (például NEUMANN, 1954) a regressziót az elsődleges folyamatokra jellemző megismerés irányába a nemek mentális reprezentációjában beálló változások kísérik. A férfiaknak nőiesebb jellegzetességeik lesznek és fordítva. NEUMANN (1954) minőségi bizonyítékokat hoz fel arra, hogy kései (vagyis inkább másodlagos folyamat jellegű) mítoszokban a férfi figurák sztereotipizáltan férfiasak, a női figurák pedig jellegzetesen nőiesek, míg a korábbi és ősi mítoszokban a női figurák erősek és dominánsak, s a férfiak gyengék és androgének. PRAZ (1933) minőségi jelek alapján azt hirdette, hogy a XIX. századi irodalomban megfordultak a nemi szerepek. A század erős byroni hősökkel és ájuldozó leányzókkal indult, hogy aztán swinburnei gonosz nőkkel és Peladon gyöngé férfiallával végezze. MARTINDALE (1975) minőségi adatokat szolgáltatott erre a trendre vonatkozóan a XIX. századi francia költészetben s kimutatta, hogy ezt az elsődleges folyamat-tartalmak növekedése kísérte s feltehetően okozta is. A nemi szerepek változásai érdekesek az irodalmi változások tükrözési felfogása számára is. Feltételezik, hogy legalábbis Amerikában van egy tendencia a nemi szerepek megfordulására (WINICK, 1969). Ha az irodalom és a művészet tükrözi a társadalmat, akkor a nemi szerep megfordulásának pozitívan felgyorsult trendjét várhatjuk a tanulmányozott időszakon belül.

A férfiak és nők sztereotip s ezzel szembeállított nemi jellegzetességeket keresztező leírását a MARTINDALE (1975) kialakította technikával kerestük. Ez az eljárás a Regresszív Képlet Szótárban szereplő több segédkategórián alapszik. Ezeket a kategóriákat a 5. táblázat sorolja fel. A Férfi téma és Női téma kategóriák jellegzetes férfias és nőies utalásokat tartalmaznak. A Férfias és Nőies témákat korai XVIII. századi angol verseken ellenőriztük, ahol azt találtuk, hogy együttjártak a Férfi Szereppel és

Női Szereppel. A kategóriákat és néhány példát a 5. táblázat mutat. A mutatók konstruálása során az első lépés az volt, hogy megszámláltuk a megfelelő kifejezések számát egy olyan dokumentumban, mely csak férfi utalásokat tartalmaz (F. U.) vagy csak női utalásokat (N. U.); aztán a mondatokat egy olyan szövegben, mely csak Férfi Témákat (F. T.) tartalmaz, vagy csak Női Témákat (N. T.); és a négy lehetséges kombinációnak megfelelő mondatokat: F. U. F. T., F. U. N. T., N. U. N. T. és N. U. F. T. Az utóbbi négy mércét elosztottuk a véletlen alapján várható gyakorisággal és így a következő négy mutatót kaptuk:

$$1. FU - FT = \frac{F \text{ U } \cap F \text{ T }}{F \text{ U } \times F \text{ T }}$$

$$2. FU - NT = \frac{F \text{ U } \cap N \text{ T }}{F \text{ U } \times N \text{ T }}$$

$$3. NU - NT = \frac{N \text{ U } \cap N \text{ T }}{N \text{ U } \times N \text{ T }}$$

$$3. NU - FT = \frac{N \text{ U } \cap F \text{ T }}{N \text{ U } \times F \text{ T }}$$

5. táblázat

A nemi szerep leírására releváns kategóriák

Kategória	Példák
<i>Férfi szerep</i>	férfi, férfié
<i>Női szerep</i>	nő, nőé
<i>Férfi téma</i>	
Ördögi	fekete, sötét, sors
Tűz	nap, tűz, láng
Erős	isten, képes, hatalom
Kemény	szikla, kő, kemény
Absztrakció	tud, lehet, gondol
Instrumentális viselkedés	csinál, talál, dolgozik
<i>Női téma</i>	
Angyali	fehér, tiszta, halvány
Virág	virág, kert, bimbó
Gyenge	gyerek, kicsi, laza
Szomorú	könny, szomorú, fájdalom
Lágy	lágy, puha, sima
Társas viselkedés	mond, szól, hív
Szintézis	tart, együtt, csatlakozik

Mindegyik mutatónál az 1 feletti pontérték azt jelenti, hogy az együttjárás (például FU FT) gyakoribbak, mint az a véletlen alapján várható lenne (a véletlent

az FU x FT adja meg). Az 1. alatti mutató azt jelzi, hogy az együttjárások ritkábbak, mint a véletlen alapján várható lenne. A mutatókat közelítéseként kell értékelnünk, hiszen a szövegben a személyneveket nem kódoltuk nyíltan Férfi Szerepként vagy Női Szerepként.

Az eredményeket a 6. táblázat mutatja. Mint látható, mind a négy változó idői trendje a nemi szerepek megfordulása irányába mutat.

6. táblázat

Trendek a nemi szerepekben a XX. századi novellákban

Változó	Korreláció a korral		
	magyar	amerikai	összes
PFU – PFT	0,57 ^x	0,25	0,43 ^{xx}
PFU – PNT	0,50 ^x	0,14	0,33 ^x
PNU – PNT	0,05	0,07	0,05
PNU – PFT	0,23	0,80 ^{xxx}	0,55 ^{xx}

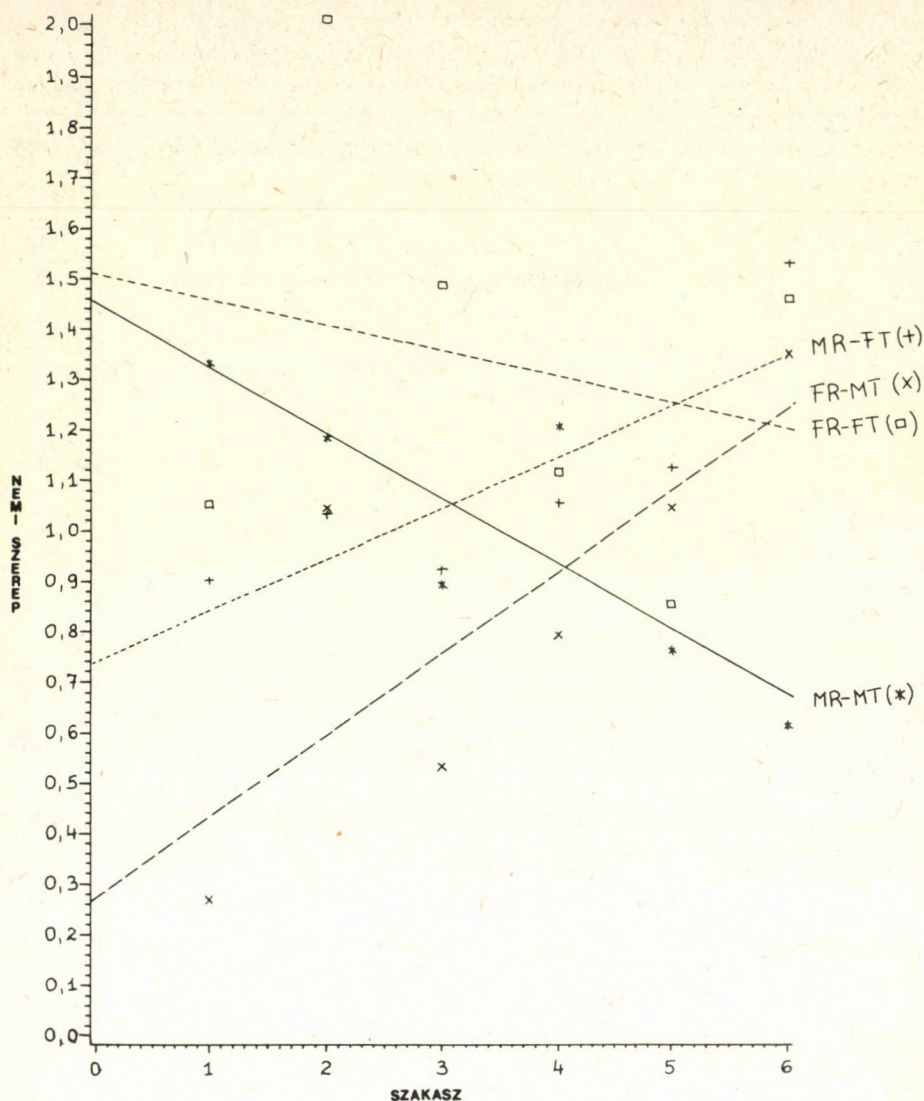
x: $p < 0,05$

xx: $p < 0,01$

xxx: $p < 0,01$

A 2. ábra mutatja a minket érdeklő átlagokat és a legjobban illeszkedő lineáris függvényt. (Magasabb rendű közelítések nem voltak szignifikánsak.)

Érdeemes észrevenni, hogy különösen a férfi jellemeknél a nemi szerepek ténylegesen megfordultak. A hatodik időszakaszban a Férfi Szerep Női témákkal gyakrabban jár együtt, mint a véletlen alapján várható lenne és Férfi témákkal ritkábban mint a véletlen alapján várnánk. A nemi szerepek a valóságban természetesen nem változtak meg. Ebben az esetben felvethető, hogy az irodalom felnagyította a társadalmi változásokat. A trendek nem redukálhatók teljesen az elsődleges folyamat-tartalmakkal kapcsolatos trendekre. Az amerikai mintában az időszakaszt kontrolláló parciális korreláció az elsődleges folyamatok és a PFU–PFT és PFU–PNT $-0,40$ volt, $p < 0,10$, valamint $0,45$, $p < 0,05$. Ez megfelel az elvárásoknak, azaz a férfias témák férfias szerepekkel negatívan, míg a férfias szerepek nőies témákkal pozitívan korrelálnak az elsődleges folyamatokkal. Egyetlen kivétellel a többi parciális korreláció nem volt szignifikáns. A magyar mintában azonban az elsődleges folyamatok és a PNU–PFT korreláció $-0,66$ volt, $p < 0,01$. Ez természetesen ellentéte annak, amit vártunk volna, hiszen azt jelenti, hogy a magyar mintában az elsődleges folyamatok negatívan korreláltak a női szerep–férfi téma együttjárással.

2. táblázat

A nemi szerepek trendjei magyar és amerikai elbeszéléseknél

Az elsődleges folyamatokra utaló tartalmak és az izgalmi szint

A fentebb leírt evolúciós elmélet szerint mindkét mintában monotonná kellene nőnie az idő függvényében az izgalmi potenciálnak. Az elsődleges folyamatnak viszont görbe mentén kell változást mutatnia. A költészetben az elsődleges folyamatokkal kapcsolatos tartalmak úgy ingadoznak, hogy az átlagos idő két csúcspont között 80 esz-

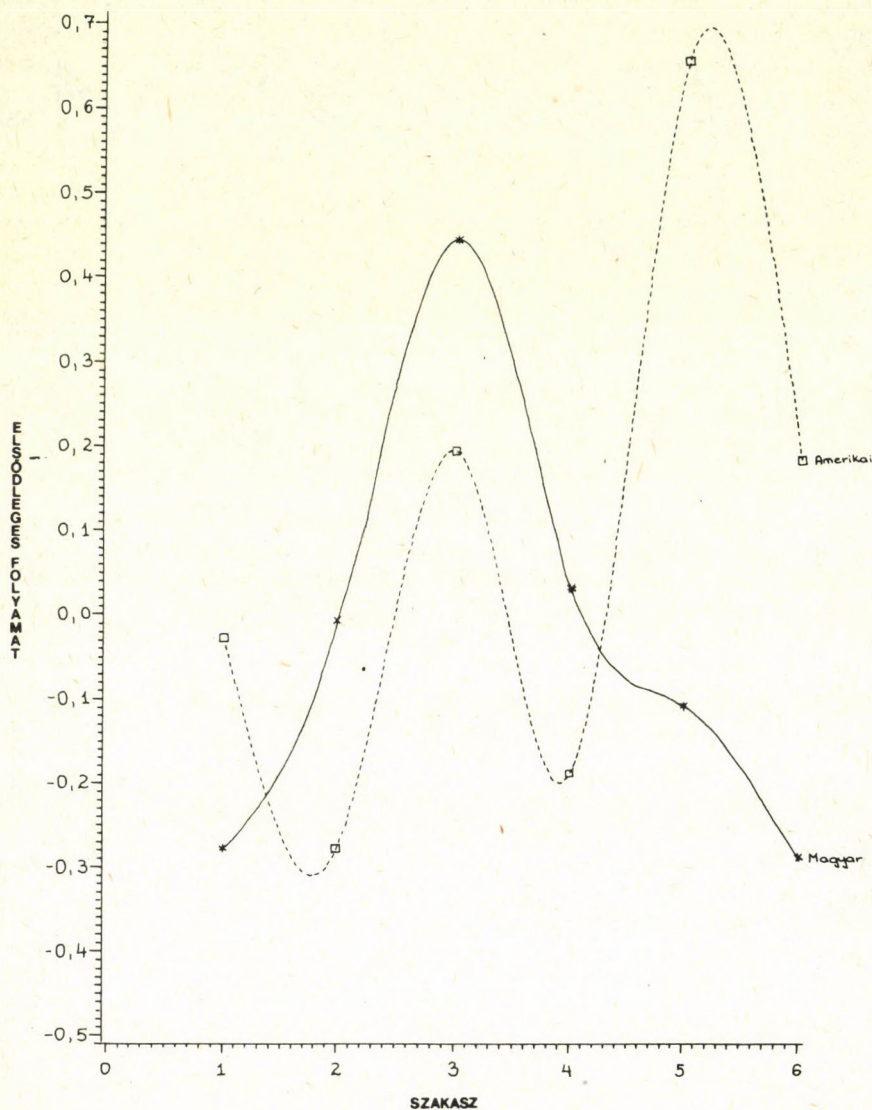
tendő. Mivel nem tudjuk, hogy az elbeszéléseknél feltételezett elsődleges folyamatciklusban 1910 melyik fázisban van a trend pontos formája nem jósolható be. A következőképpen számítottunk egy összefoglaló mércét, melyet Elsődleges Folyamatnak nevezünk: a Késztetések, Érzékelések, Védekező szimbólumok, Regresszív megismerés és az Ikaroszi képzelet kategóriákból standard pontértékeket alakítottunk ki (0 átlaggal és 1-es szórással). Ezeket összegeztük, hogy azonos súllyal szerepeljenek a különböző elsődleges folyamatkategóriák.

A komplexitást, a kétértelműséget és a variabilitást mérő Összetett Variabilitási Mutató (MARTINDALE, 1984a) célja a szöveg izgalmi potenciáljának vagy hatásosságának mérése. Néhány viszonylag nem redundáns mércéből áll össze: a Polaritásból (mely feltételezetten a szemantikus intenzitás mércéje), a Jelentésteliségből (feltételezetten a sok jelentésű vagy kétértelmű szavak mércéje), az egyszer előforduló szavak százalékából (feltételezetten a nehézség vagy összetettség mércéje), az átlagos szóhosszból (feltételezetten a nehézség mércéje), a szógyakoriság, a szóhossz és a mondat-hossz variációs együtthatói (feltételezetten a variabilitás mércéi). Ezeknek a mércéknek mindegyikével lineáris regressziót számoltunk a szavak és a mondatok számára s a szószám és a mondat-szám hatását kivonó maradék pontértékeket számoltunk ki mindegyik szövegnél. Ezeket a maradékértékeket azután sztenderdizáltuk (0 átlaggal és 1-es szórással), hogy így egyforma súlyt kapjunk. Ezután a sztenderdizált értékeket összeadtuk, hogy mindegyik dokumentumra megkapjuk az Összetett Variabilitási Mutatót. Ennek a mutatónak természetesen semmi köze nincs a metaforák össze nem illéséhez vagy a meglepetéshez, a várakozáshoz vagy más narratív eszközökhöz. A mércét az a remény motiválja, hogy az össze nem illés — amelyre nehéz, sőt lehetetlen megbízható automatizált mércét adni — a szóhasználat olyan aspektusaiban is megjelenik, melyeket könnyű automatizált eljárásokkal mérni.

A 36 novellával kapcsolatban nem találtunk szignifikáns eredményeket sem az Elsődleges Folyamatokra, sem az Összetett Variabilitási Mutatóra. A 3–5 clusterben található novellák szövegen belüli heterogenitása okozta a gondot. Ha csak az első és második clusterben szereplő, vagyis a harmadik személyű narratívumokat elemeztük, jobb eredményeket kaptunk. Az Elsődleges Folyamatokra nézve a Nemzet X Szakasz interakció szignifikáns volt $F(5,16) = 3,56, p < 0,05$. A releváns átlagokat a 3. ábra mutatja. A magyar novelláknál $F_{\text{quad}}(1,6) = 7,77, p < 0,05$. Az amerikai novelláknál $F_{\text{lin}}(1,10) = 5,58, p < 0,05$. A lineáris trendre ráépülő fűrészfog-minta szintén szignifikáns. Ha a megfelelő kontrasztot illesztjük, $F(5,10) = 3,77, p < 0,05$.

Ezek az eredmények összhangban vannak az elméleti predikciókkal, ha feltételezzük, hogy a magyar irodalomban stílusváltás lépett fel az 1940-es években. A szocialista realizmus előfutárai valóban e korban írtak. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az amerikai irodalomban a XX. század során egyetlen stíluseszmeny érvényesült, s ez okozza az elsődleges folyamat tartalmak lineáris növekedését. Az amerikai mintában talált ingadozás érdekes. Arra utal, hogy lehetnek mikrostilisztikai változások. Korábbi vizsgálatainkba 20 éves szakaszokat használtunk. Ez a mintavétel természetesen elfedi az elsődleges folyamatokban bekövetkező évtizedenkénti ingadozásokat. Érdekes az is, hogy az elméleti jóslatok csak a 3. személyű elbeszélésekre igazak. Ha megfelelő mennyiségű 1. személyű narratívumot gyűjtenénk, akkor feltehetően ezekre is érvényesek lennének a predikciók. Az esztétikai evolúció nagyon szűken definiált műfajokon belül érvénye-

sülő folyamatnak tűnik. MARTINDALE (1984a) talált adatokat arra, hogy az angol festészet és költészet elsődleges folyamat tartalmi a várható ingadozásokat mutatják. Megfelelő statisztikai kontroll esetén azonban ki lehetett mutatni, hogy a két sorozat között nincsenek kereszt-korrelációk. MARTINDALE (1984b) hasonló evidenciákat gyűjtött össze a XVII. századi angol metafizikus költészetre vonatkozóan. A metafizikus költőket befolyásolták a metafizikus stílusban író korábbi költők, de nem a más stílusban író korábbi költők.

3. ábra

Elsődleges folyamat-tartalom trendjei magyar és amerikai elbeszéléseknél

Az Összetett Variabilitási Mutató tekintetében még a redukált történet minta esetén sem voltak szignifikánsak az eredmények. A mutató igenis növekedett az amerikai mintában, és inkább csökkent a magyarban. Az Összetett Variabilitási Mutató mondatokon belüli variabilitáson alapul. Nagyon jól működik a költészettel kapcsolatban (vö. MARTINDALE, 1984a), de lehet, hogy nem jó mérce a prózára nézve. A prózáíró az izgalom növelésére a mondatnál nagyobb egységeket használhat. A narratívumok felszíni szerkezetének szekvenciája például egyre rendezetlenebbé válhat összehasonlítva a mélyszerkezettel. Hagyományosan megkülönböztetik a narratívumban az események szekvenciáját úgy, ahogy az el van mondva (amit DOLEŽEL, 1972 és mások a kibontásnak hívnak), az események szekvenciájától azok helyes idői és oksági rendjétől (amit Doleželék fabulának hívnak). Az idők folyamán az írók talán arra hajlanak, hogy egyre inkább olyan novellákat írjanak, amelyekben (1) a kibontás nem esik egybe a fabulával és (2) nehezebb kikövetkeztetni a mélyszerkezetet a beszédszerkezetből.

BREWER és OHTSUKA (1985) a magyar és amerikai novellák egyik részét elolvastatta és megítéltette vizsgálati személyekkel. Azt találták, hogy a megítélés szerinti meglepetés és kíváncsisági érték növekedett a század során, míg a megítélt befejezettség csökkent. Ez az izgalmi potenciál növekedését sugallja. Úgy látszik, hogy a későbbi írók az izgalmat a meglepetés és a kétértelműség növelésével emelték elbeszéléseikben. Az idő mentén a novellák megítélt érdekessége is nőtt. BERLYNE (1971) mutat be adatokat arról, hogy egy műalkotás megítélt érdekessége pozitívan korrelál az arousalt kiváltó értékkel. Brewer és Ohtsuka eredményei összhangban vannak azzal, hogy a történelem során az evolúciós elmélet szerint az izgalmat kiváltó értéknek növekednie kell.

Következtetések

Vizsgálatunkból nem lehet teljesen biztos következtetéseket levonni. Találtunk szempontokat mind a tükrözési, mind az evolúciós elméletekre. A Harvard Pszichoszociológiai Szótár kategóriáinak megfelelő trend elemzés a tükrözési elmélet bizonyos oldalait alátámasztó trendeket mutatott ki. Nemigen állíthatnánk azt azonban, hogy ezek az eredmények világosan tükrözik a legfontosabb XX. századi társadalmi és kulturális trendeket. A nemi szerepek bemutatásával kapcsolatos trendek mindkét mintában világosak voltak. A trendek összhangban vannak a társadalmi trendekkel, de legalábbis az amerikai mintában, képes megmagyarázni őket az evolúciós elmélet is. Az elsődleges folyamatokkal kapcsolatos változások összhangban voltak az evolúciós elmélet predikcióival, s nem igen képes megmagyarázni őket a tükrözési elmélet. Brewer és Ohtsuka eredményei az evolúciós feltevést támasztják alá, miszerint a század során nőtt a arousalt kiváltó érték az irodalomban.

- BARRINGER, H. R., BLANKSTEIN, G. I. and MACK, R. W. (eds), 1965, *Social Change in Developing Areas*, Schenkman, Cambridge.
- BERLYNE, D. E., 1971, *Aesthetics and Psychobiology*, Appleton-Century-Crofts, New York.
- BREWER, W. F. and OHTSUKA, K., 1985, „Story structure and reader affect in American and Hungarian short stories.” Paper presented at Hungarian—American Conference on the Social Psychology of Literature, San Francisco.
- CAMPBELL, D. T., 1965, Variation and Selective Retention in Sociocultural Evolution in Barringer *et al.*, (eds).
- COMEAU, H. and FARTHING, G. W. 1982, An Examination of Language Content for Manifestations of Primary and Secondary Process during the Hypnotic and Awake States, Unpublished paper, University of Maine.
- DARWIN, C., 1961, *Az ember származása különös tekintettel a nemi kiválasztásra*. Gondolat, Budapest.
- DOLEŽEL, L., 1972, From Motifemes to Motifs, *Poetics*, 4, 65–90.
- FOLEY, M. (ed.), 1965, *Fifty Best American Short Stories, 1915–1965*, Houghton—Mifflin, Boston.
- FOLEY, M. (ed.), 1975, *200 Years of Great American Short Stories*, Houghton—Mifflin, Boston.
- GERGEN, K. and GERGEN, M. (eds), 1984, *Historical Social Psychology*, Erlbaum, Hillsdale.
- HAUSER, A., 1982, *A művészet szociológiája*, Gondolat, Budapest.
- HEISE, D. R., 1965, Semantic differential Profiles for 1000 Most Frequent English Words, *Psychological Monographs*, 79, (8), 1–31.
- ILLÉS, Lajos (ed.), 1979, *44 Hungarian Short Stories*, Corvina, Budapest.
- KAVOLIS, V., 1972, *History on Art's Side*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- KRIS, E., 1952, *Psychoanalytic Exploration in Art* International Universities Press, New York.
- MARTINDALE, C., 1973a, An Experimental Simulation of Literary Change, *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 319–326.
- MARTINDALE, C., 1973b, COUNT: A PL/I Program for Content Analysis of Natural Language (abstract), *Behavioral Science*, 18, 148.
- MARTINDALE, C., 1974, LEXSTAT: A PL/I Program for Computation of Lexical Statistics (abstracts), *Behavior Research Methods and Instrumentation*, 6, 571.
- MARTINDALE, C., 1975, *Romantic Progression: The Psychology of Literary History* D.C. Hemisphere, Washington.
- MARTINDALE, C., 1976, Primitive Mentality and the Relationship Between Art and Society, *Scientific Aesthetics*, 1, 5–18.
- MARTINDALE, C., 1981, *Cognition and Consciousness*, Dorsey, Homewood, Illinois.
- MARTINDALE, C., 1982, Stylistic Evolution in Italian Painting, Paper presented at American Psychological Association Convention, Washington, D. C.

- MARTINDALE, C., 1984a, The Evolution of Aesthetic Taste in Gergen and Gergen (eds), 347–370.
- MARTINDALE, C., 1984b, Evolutionary Trends in Poetic Style: The Case of English Metaphysical Poetry, *Computers and the Humanities*, 18, 3–21.
- MARTINDALE, C., 1985, Unpublished data.
- MARTINDALE, C. and FISCHER, R. 1977, The Effects of Psilocybin on Primary Process Content in Language, *Confinia Psychiatrica*, 20, 195–202.
- MARTINDALE, C. and UEMURA, A. 1983, Stylistic Evolution in European Music, *Leonardo*, 16, 225–228.
- MUKAŘOVSKÝ, J., 1940, *On Poetic Language*, Peter de Ridder, Lisse, 1976.
- NEUMANN, E., 1954, *The Origins and History of Consciousness*, Bollingen, New York.
- PAIVIO, A., YUILLE, J. and MADIGAN, S., 1968, Concreteness, Imagery, and Meaningfulness Values for 925 Nouns, *Journal of Experimental Psychology Monograph Supplement*, 76, (1), 1–25.
- PECKHAM, M., 1965, *Man's Rage for Chaos*, Chilton, Philadelphia.
- PRAZ, M., 1933, *The Romantic Agony*, Meridian, 1963, Cleveland.
- SACHS, C., 1946, *The Commonwealth of Art: Style in the Fine Arts, Music, and the Dance*, Norton, New York.
- SOROKIN, P. A., 1937, *Social and Cultural Dynamics*, American Book Company, New York.
- STONE, P. et al., 1966, *The General Inquirer: A Computer to Content Analysis*, MIT Press, Cambridge.
- THOMPSON, R. F. and SPENCER, W. A. 1966, Habituation: A Model for the Study of Neuronal Substrates of Behavior, *Psychological Review*, 73, 16–43.
- WEST, A., MARTINDALE, C., HINES, D. and ROTH, W., 1983, Marijuana-Induced Primary Process Content in the TAT, *Journal of Personality Assessment*, 47, 466–467.
- WEST, A., MARTINDALE, C. and SUTTON-SMITH, B. in press Age Trends in Content and Lexical Characteristics of Children's Fantasy Narrative Productions, *Genetic Psychology Monographs*.
- WILLIAMS, R., 1977, *Marxism and Literature*, Oxford University Press, Oxford.
- WINICK, C., 1969, *The New People: Desexualization in American Life*, Pegasus, New York.
- WORRINGER, W., 1957, *Form in Gothic*, G. P. Putnam's Sons, London.

TRENDS IN THE CONTENT OF TWENTIETH-CENTURY HUNGARIAN AND AMERICAN SHORT STORIES

Two opposite explanations of historical changes in art have been proposed. Reflectionist theories are based upon the idea that art reflects society, and they claim that society and culture determine the deep structure and form of art. Endogenous or evolutionary theories are based upon the idea that changes in art are due to causes within an art-producing system and that they have little to do with extraartistic forces.

In the present paper the results of three computer-assisted studies of a series of twentieth-century American and Hungarian short stories are presented. The studies are relevant to the reflectionist and evolutionary theories.

Three American and three Hungarian short stories were selected for six successive 10-year periods from 1910 to 1969. Only stories less than 30 pages were selected and only one story by a given author was included in the set of 18 stories. (Aside from these constraints, selection was made at random.) Five approximately 250-word samples were selected from each story.

In the first study, the Harvard Third Psychosociological Dictionary was applied to the texts in order to provide a summary of the types of cross-national and cross-historical differences existing in the texts. Second, stereotype of sex roles in the stories was studied using the Regressive Imagery Dictionary. Third, lexical variability and primary process content were assessed applying the Concreteness Dictionary and the Semantic Differential Dictionary in order to test predictions from the evolutionary theory.

The results indicate, however, that it is not possible to draw completely firm conclusions from the present study. Some support was found for both reflectionist and evolutionary theories. Analysis of trends in Harvard Third Psychosociological Dictionary categories yielded some trends supportive of the reflectionist theory. However, one could hardly claim that these results are a clear mirroring of the most important twentieth-century social and cultural trends.

Trends in sex role presentation were clear in both series. The trends are consistent with trends in society but — for the American series at least — can also be explained by the evolutionary theory. Changes in primary process content were consistent with predictions from the evolutionary theory and cannot easily be explained by reflectionist theory.